

**ЛІНГВІСТИЧНА ДИСКУСІЯ 1950 РОКУ НА СТОРІНКАХ "ПРАВДИ"
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РУМУНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
1950 – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр.**

Лучканин Сергій Мирославович,

канд. філол. наук, доц., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються негативні наслідки лінгвістичної дискусії 1950 р. на сторінках "Правди" на розвиток румунського мовознавства початку 1950-х рр., що знайшло відображення в несправедливих звинуваченнях у відсутності розуміння "геніальних праць Сталіна з мовознавства" видатними румунськими лінгвістами ХХ ст., серед яких – Александру Росетті (1895-1990), Йоргу Йордан (1888-1986) та Александру Граур (1900-1991).

Ключові слова: лінгвістична дискусія, марризм, лінгвістика і влада.

Постановка проблеми, актуальність. Прошло шість десятиліть з моменту т.зв. "вільної дискусії з мовознавства", що розгорілася з ініціативи "батька вітчизни" на сторінках "Правди" у травні-серпні 1950 р., під час якої 20 червня з'явилася стаття Й.В. Сталіна "Стосовно марксизму в мовознавстві", до якої згодом додалися чотири "відповіді читачам", які разом склали брошуру "Марксизм і питання мовознавства", негайно видану мільйонними накладками й оголошену "геніальною". Як писала "Вечірня Москва" в траурні дні (6 березня 1953, с. 3), "класичний твір марксизму-ленізму – праця Й.В. Сталіна "Марксизм і питання мовознавства" – було опубліковано в Румунії румунською, угорською й німецькою мовами загальним накладом понад 200 тис. примірників" (на той час у Румунії проживали значні угорська й німецька національні меншини, однак за "соціалістичної ери" більшість етнічних німців емігрували на свою історичну батьківщину). Сталінські писання з мовознавства, як відомо, містили різку критику вчення Марра й реабілітовували порівняльно-історичне мовознавство ХІХ ст. Репутація Сталіна як "мовознавця" знайшла відображення у відомій пісні Юза Алешковського:

Товарищ Сталин, вы большой учёный –

в языкознание знаете вы толк,

а я простой советский заключённый,

И мне товарищ – серый брянский волк.

Як відзначає М.П. Кочерган, "теорія Марра вела мовознавство у глухий кут. Однак вона була співзвучною суспільно-політичній ситуації в СРСР, тому її стали поширювати адміністративним шляхом як єдино правильну. З часом з'ясувалося, що теоретичні положення "нового вчення" неможливо застосувати в конкретній дослідницькій практиці, що викликало критику з боку мислячих мовознавців, яка закінчилася дискусією 1950 р. і реабілітацією порівняльно-історичного мовознавства" [Кочерган 2003, 126]. Доречно хочемо відзначити, що саме як фахівець з порівняльно-історичного мовознавства розпочинала свій науковий шлях визначний сучасний український мовознавець, професор Ф.О.Нікітіна, блискуче захистивши далекого 1956 р. кандидатську дисертацію на тему "Значення фонетики давньогрецької мови для порівняльно-історичної фонетики індоєвропейських мов".

У Радянському Союзі після літа 1950 р. почалися проробки й каяття "вчорашніх марристів" на чолі з І.І. Мещаниновим (хоча він і вийшов за межі "нового вчення про мову", не підтримував крайніх репресивних заходів, на відміну від Г.П. Сердюченка та Ф.П. Філіна). "Брошуру вождя в умовах культу його особи було оголошено геніальною працею, що відкрила новий, вищий етап розвитку радянського мовознавства. Викладений Сталіним текст сприймався як догма, яку не можна уточнити, переглянути чи творчо осмислити. Дозволялося лише цитувати цю брошуру, супроводжуючи голосними епітетами ім'я її автора" [Семчинский 1989, 38].

"Передовий радянський досвід" відразу стали переймати "братні країни народної демократії", зокрема й Румунська Народна Республіка (проголошена 30 грудня 1947 р., після вимушеного зречення короля Міхая). Але – *duo, cum faciunt idem, non est idem*. Своєрідне "запозичення" досвіду "старших товаришів" виявилось відображенням кривого дзеркала, оскільки основний удар діячі від науки Румунської робітничої партії (утворилася внаслідок примусового злиття в лютому 1948 р. Комуністичної й Соціал-демократичної партій) завдали у 1950-1953 рр. саме блискучим фахівцям з історичного й порівняльно-історичного мовознавства – академікам Александру Росетті (1895-1990), Йоргу Йордану (1888-1986) та Александру Грауру (1900-1991); при цьому останні двое поділяли ліві погляди ще до насильницького встановлення у 1945-1947 рр. сталінської моделі соціалізму в Румунії. **Актуальність** статті – у висвітленні теми "влада й наука", у проведенні паралелей між радянським і румунським мовознавством 1950-х років, на розвиток яких у той час активно впливала жорстка ідеологія.

Метою статті є систематизація "звинувачень", які приписували румунським ученим адміністратори від науки в руслі сталінських лінгвістичних догм, показ негативного впливу втручання тоталітарного режиму в науку, зокрема – у мовознавство.

Предмет статті – стислий огляд досягнень довоєнної румунської індоєвропеїстики та дескриптивізму, щоб краще збегнути всю абсурдність майбутніх наклепів на румунських лінгвістів-компаративістів, адже саме порівняльно-історичне мовознавство реабілітували сталінські праці, які відразу догматично оголосили "геніальними", що шкодило мовознавству 1950-х рр.

Об'єкт статті – праці видатних румунських лінгвістів Александру Росетті, Йоргу Йордана, Александру Граура, їхня критика румунським партійним ідеологом Леонте Реуту, насильницька "рецепція" сталінських мовознавчих праць румунською лінгвістикою 1950 – початку 1960-х рр., її відмінність від радянської ідеологічної лінгвістики того часу.

Наукова новизна дослідження, проведеного в межах роботи над дисертацією на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук – перший детальний опис в Україні історії румунського мовознавства середини ХХ ст., негативного впливу на нього офіційних радянських ідеологем пізнього сталінізму, виявлення відмінностей у тлумаченні "єдино правильного лінгвістичного вчення" в СРСР та в соціалістичній Румунії доби її першого "комуністичного вождя" Георгіу-Дежа (1945-1965; після 1952 р. – фактичного "хазяїна" країни).

Характерно, що Румунію практично оминув марризм, у фундаментальній "Історії румунського мовознавства" (1978) є лише невеликий абзац: "У період 1944-1950 румунська лінгвістика перебувала під впливом марристських концепцій, із яких особливо виділяються соціальна і класова зумовленість мови, її історичний формацийний детермінізм, увага до семантичного аспекту. У цей період стимулюються вивчення й поцінування писань класиків марксизму про мову та спроби діалектичної інтерпретації мовних феноменів" [Istoria 1978, 297]. Марризм офіційно насаджувався лише серед філологів Молдавської РСР після її утворення 1940 р., де І.Д. Чебану навіть стверджував, що так звана "молдавська мова" – слов'янська, і що процес схрещування триває. Тому після 1950 р. було піддано в душі "геніальних праць товариша Сталіна з мовознавства" критиці догми "нового вчення про мову" Марра та його послідовників у Молдавській РСР, яким перед тим насильницьки втовмачували марризм [див.: Михальчи 1951; Пиотровский 1952]. У першому номері новоствореного 1952 р. журналу "Вопросы языкознания" боротьбі з "марризмом" серед мовознавців Молдавської РСР і навіть Румунії приділено чимало місця.

З наукового погляду критика ідей М.Я. Марра в Румунії була зайвою. Однак, безумовно, румунські партійні ідеологи не могли не помітити "радянської лінгвістичної дискусії" та її наслідків. "Копіювалося все, що можна було скопіювати" [Frunza 1990, 378]. 25 липня 1951 р. в газеті ЦК РРП "Scînteia" ("Іскра") з'являється редакційна стаття "Pentru înflorirea lingvisticii în țara noastră" ("За розквіт мовознавства в нашій країні"), в якій піддається критиці академічна наука, яка зовсім залишає поза увагою прикладні потреби, зокрема – необхідність реформування етимологічної орфографії (її замінили фонетичною 1953 р., при тому навіть назву країни – *România* – стали писати з *i* – *Romînia*, щоб розірвати зв'язок румунської мови з іншими романськими). У березні й липні 1951 р. відбулися сесії АН РНР, на яких пролунала гостра критика А. Росетті, Й. Йордана та А. Граура, що й підготувало ґрунт для появи 13 червня 1952 р. доповідної записки "Щодо ворожої діяльності мовознавців А. Росетті, Й. Йордана та А. Граура" тодішнього головного ідеолога Румунської робітничої партії Леонте Реуту (*Leonte Răutu*, справжнє ім'я і прізвище – *Lonea Oighenstein*, народився в Бессарабії 1910 р.), що використовував псевдонім "Malvoglio". Розглянемо, які ж "звинувачення" закидалися визначним філологам (ми використовуємо матеріал газети ["România liberă", 14 травня 1999 р., с. 31]).

Росетті в першу чергу критикується за близькість до кола короля Кароля II (1930-1940; у 1938-1940 встановив у Румунії профашистський режим королівської диктатури), який назначив його директором "Королівської фундації" і той публікував (як і в "Журналі королівської фундації") твори багатьох модерних філософів, серед них – усесвітньовідомого Мірча Еліаде, названого Л. Реуту "фашистом". "Наукова позиція А. Росетті цілком ідеалістична, – пишеться далі в рапорті. – Публікації в очолюваному ним "Лінгвістичному бюлетені" були зразками ідеалізму й космополітизму. Під час антирадянської війни він опублікував дослідження про молдавську мову Донецького району". Як бачимо й без доведення, наскільки голослівні й безпідставні звинувачення. Далі наголошується, що Росетті не виступав із самобичуванням на засіданнях Академії наук, ніяк не відреагував на критику в редакційній

статті "Іскри", усіляко перешкоджав упровадженню сталінських робіт у навчальні програми, на власній кафедрі румунської мови "пригрівав сумнівні або відкрито ворожі елементи", серед яких згадується й майбутній академік Йон Котяну, "провина" якого полягала в тому, що 1943 р., під час Другої світової війни, по закінченні мовно-філософського факультету Бухарестського університету, він відразу став працювати там асистентом. А. Росетті критикують і в редакційній статті "Задачи советского языкознания в свете трудов И.В. Сталина" першого номера "Вопросов языкознания" (1952, №1): "Дослідження цих питань невід'ємне від критики буржуазно-ідеалістичних теорій у цій галузі, тим більше, що деякі лінгвісти з країн народної демократії ще продовжують нести за собою тягар подібних поглядів. Наприклад, румунський академік А. Росетті у другому виданні своєї книги з теорії слова [А. Rossetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*], опублікованій 1947 р. у Бухаресті й Копенгагені, посиляється на твердженні Баллі та Сеше, що "будь-яка, навіть найпростіша ідея по-суті не відтворюється; мова подає лише схематичний і викривлений образ" (с.10), і запевнює, що "мова не в змозі точно відтворити дійсність, вона не дає цілкової передачі дійсності, отже, мова не точна і довільна" (с. 12). Подібні ідеалістичні теорії, що відривають мислення від мови, неприйнятні для радянського мовознавства. Показове також у Росетті зарахування мови, що зближується з ідеалістичними уявленнями про "логос", до духовних функцій чи діяльності, що відмінна від природи реально наявних речей (с. 40). У радянському мовознавстві вивчення й розуміння суспільних функцій мови невід'ємні від марксистського визначення суті мови як специфічного суспільного явища і від марксистського висвітлення законів її розвитку у зв'язку з історією суспільства" [Задачи 1952, 4-5].

"На відміну від А. Росетті праці Й. Йордана, – зазначається далі в рефераті Л. Реуту, – мають певну наукову цінність, оскільки той є добрим знавцем сучасної румунської мови". Не міг же партійний ідеолог не зважати на "прорадянське минуле" вченого! Але потім акцентовано, що його дослідження "повторюють ідеалістичні концепції Ф. де Соссюра, повністю розкритиковані радянськими лінгвістами-матеріалістами". Справді, Й. Йордан прийняв структуралістичний поділ на синхронію й діакронію, а праці Сталіна з мовознавства "дозволяли роботу лише в межах порівняльно-історичної парадигми, нова ж [структуралістична – С. Л.] залишилася під забороною" [Алпатов 1990, 70]. Критикується вчений і за непоодинокі посилання на праці західних лінгвістів, у той час як радянські ідеологи в повоєнні роки нестримно повторювали гасла про "маразм" і "збідніння" сучасної західної науки, за відсутність праць із чітко вираженою новою "всеперемагаючою ідеологією", за "формальну" самокритику на сесіях Академії наук 1951 р. Для порівняння наведемо фрагмент із вище цитованої передовиці нового радянського лінгвістичного часопису "Вопросы языкознания": "Духовний занепад і маразм охопили ідеологічну надбудову сучасного буржуазного суспільства. Це знаходить пряме відображення в розвитку лінгвістичної науки на Заході" [Задачи 1952, 6]. Дісталось мовознавцеві й за те, що в керованому ним альманасі "Studii și cercetări de lingvistică" ("Лінгвістичні студії і дослідження") в черговому випуску, що побачив світ уже після появи "Марксизму і питань мовознавства", оминаються всі проблеми, порушені Сталіним (номер присвячено фонетиці), за недо-

статню посадову "соціалістичну пильність" на чолі Інституту мовознавства АН Румунії (пригадаємо, що подібне "звинувачення" від "вождя" отримав і акад. І.І. Мещанінов). Згадуючи про роботу Й. Йордана в якості посла в Москві, Л. Реуту безпідставно приписує йому "темні справи", зокрема – "хутрянну контрабанду".

А. Грауру відразу ж дорікається за відсутність капітальних праць і зазначається про його "фальшиву репутацію вченого-лінгвіста", який насмілювався на сесії АН Румунії заявити, що він не згодний з усіма тезами Сталіна, відмовився критично проаналізувати свої попередні статті й засудити "ідеалістичну школу" Соссюра, неприхильно поставився до редакційної статті "Scînteia" "За розквіт лінгвістики в нашій країні". Не оминається й часопис "Cum vorbim" ("Як ми говоримо"), у якому, за Л. Реуту, "значне місце займає аналіз різноманітних тривіальних слів та висловів", як-от: *ticălos* "мерзотник", *putred de bogat* "грошовий мішок", *pleava societății* "покидьки суспільства", *a-și da arama pe față* "показати своє справжнє обличчя", *chilipirgiu* "шахрай, дурицьві", *chiulangiu* "нероба, гульвіса", *servil* "раболітник", *mișel* "мерзотник" та ін.; ці "вислови", очевидно, не відповідали новим часам "розгорнутого будівництва нового суспільства". Партноменклатурник фіксує, що після публікації сталінських праць часопис А. Граура друкує етимологічну розвідку про слово *obraznic* "нахаба; безсоромний", а в проєкті нового правопису мовознавець подає наступні три зразки складноскорочених слів: *PCR* – *Partidul Comunist Român* "Румунська комуністична партія", *UTM* – *Uniunea Tineretului Muncitoresc* "Союз трудящої молоді", *ICAS* (установа, що займається прибиранням сміття). Подібна "випадковість" убагацькується й у запропонованому ряді слів на читання [і] в кінці слова: *codri* "орімучі ліси", *mîndri* "горді", *miniștri* "міністри", *ciocli* "могильники, гробарники", *simpli* "прости", *noștri* "наші". В останньому числі збірника "Studii și cercetări lingvistice" (нагадаємо, що його головним редактором був Й.Йордан) знову, як фіксує "пильне око" Л. Реуту, "випадково" наявні три тривіальні статті, які розміщено практично послідовно (через одну) – про поняття "незаконнонароджена дитина" (рум. *copilul din flori*, букв. "дитина з квітів"), латинське слово *venalis* "продажний" (*Urbs venalis* "Продажне місто", вигук нумідійського царя Югурти про Стародавній Рим) і про термін "прислужництво"; перші дві зі статей написані асистентами А. Росетті та А. Граура, а третя належить самому Грауру. "*Corpus delicti*" наяву.

"Присутність Граура, Росетті та Йордана на чолі Інституту мовознавства, – підсумовує Л. Реуту, – а також на чолі мовознавчих кафедр, саботаж ними вживаних партією заходів створили основну перешкоду на шляху реорганізації наукової активності на лінгвістичній ниві у відповідності з працями товариша Сталіна". Наслідки не забарилися. Інститут мовознавства було реорганізовано, а Й.Йордан був звільнений з посади його директора (ним став Д. Макря [Țuguî 1999, 194-195]), "Bulletin linguistique" заборонено, А. Росетті та А. Граура відлучили від викладання "за невідповідністю" [Ioniță 2006, 39]. А. Граур змушений був займатися самрбичуванням: "Поява праці Сталіна "Марксизм і питання мовознавства" у червні-липні 1950 р. мала дар негайного знищення туману марризму, який покривав наші очі... Жахливі помилки, яких я припустився під впливом М.Я. Марра, стали зрозумілими для всіх і для мене самого. Усе-таки я маю визнати, що протягом кількох місяців я

добре не усвідомлював, чим слід тепер займатися мовознавцям, я не бачив жодної теми загальнолінгвістичного дослідження, яке можна було б вивчати у світлі сталінської теорії. Я мав відчуття, що все, що слід було б висловити, сказав Й.В. Сталін" [Graur 1955, 5-6]. У 2-му виданні "Studii de lingvistică generală" 1960 р. цього "каяття" А. Граура вже немає. *Tempora mutantur!*

Невдовзі по смерті Сталіна проробки визначних румунських лінгвістів припиняються, оскільки Г. Георгіу-Деж змушений був хоча б "про людське око" зважати на події в СРСР після XX партз'їзду. Але румунський партійний лідер не прийняв курсу Микити Хрущова на деєталінізацію, заявивши: *Nu avem pe nimeni de reabilitat post-mortem* ("У нас немає нікого, щоб реабілітувати посмертно") [Șperlea 2001: 155]. Якщо в радянській лінгвістиці посилення на праці Сталіна з мовознавства зменшуються вже з 1954-1955 рр. (у "Вступі до мовознавства" Р.О. Будагова 1958 р. згадок Сталіна немає, на відміну від видання 1953 р.), чи не востаннє вони наявні в третьому виданні класичного підручника "Введение в языкознание" О.О. Реформатського 1960 року (аж у 4-му виданні 1967 р. згадок Сталіна немає), то в "Короткій історії мовознавства" А. Граура та Л. Валд перших двох видань 1961 і 1965 рр. уславлюються "заслуги" Сталіна у викритті марризму. Цитуємо видання 1965 р.: "У подібних умовах [марризму – С. Л.] марксистське мовознавство не могло рухатися вперед. Щоб покласти край незадовільній ситуації, "Правда", центральний орган КПРС, відкрила 9 травня 1950 р. дискусію з лінгвістичних проблем, у якій взяв участь Й.В. Сталін, опублікувавши три статті (перша побачила світ 20 червня 1950). Ці роботи потім опублікували окремою брошурою під назвою "Марксизм і питання мовознавства". Цей виступ спричинив до цілковитого знищення марризму й розчищення місця для побудови справді марксистського мовознавства" [Graur, Wald 1965, 175]. В "Очерках по общему языкознанию" (1962) В.А. Звегинцева лінгвістична дискусія на сторінках "Правди" оцінюється набагато об'єктивніше [Звегинцев 1962, 85-86].

1958 р. було поновлено Й. Йордана на посаді директора Інституту мовознавства, на якій він працював до 1969 р., вийшовши на пенсію у 80-річному віці (всього прожив 98 років). Цікаво, що приблизно тоді ж Пленум ЦК РКП 22-25 квітня 1968 р. відправив на "заслужений відпочинок" і Леонте Реуту, який "не вписувався" до команди Чаушеску як ставленик попереднього парткерівника.

В статье рассматриваются негативные последствия лингвистической дискуссии 1950 г. на страницах "Правды", что негативно отразилось на развитии румынского языкознания начала 1950-х годов, отразившись в несправедливых обвинениях, предъявленных выдающимся румынским лингвистам XX в., среди которых – Александру Росетти (1895-1990), Йоргу Йордан (1888-1986) и Александру Граур (1900-1991), по поводу непонимания ими "гениальных работ Сталина по языкознанию".

Ключевые слова: лингвистическая дискуссия, марризм, лингвистика и власть

În articolul Discuția lingvistică pe paginile ziarului "Pravda" (mai-august 1950) și influența ei asupra lingvisticii române din anii 1950, scris de Sergii Luchkanyn, se vorbește despre consecințele grave ale stării de lingvistică română după publicarea lucrării "Marxismul și problemele lingvisticii" de I.V.Stalin. Lingviștii români au fost adunați imediat și puși să glorifice, în ședințe publice și sesiuni, geniul stalinist, în propriul lor domeniu de activitate, iar celebrii lingviști români Al.Rosetti, Iorgu Iordan și Al.Graur au fost acuzați de "lipsa de vigilență" în lingvistică.

Cuvintele-cheie: discuția lingvistică, marrismul, lingvistica și puterea de stat.

Література:

1. *Алпатов В.М.* История одного мифа. Марр и марризм / В.М. Алпатов // Знание-сила. – 1990. – № 12. – С. 67-70.
2. *Звегинцев В.А.* Очерки по общему языкознанию / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1962. – 384 с.
3. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 464 с. (Альма-матер)
4. *Михальчи Д.Е.* Некоторые задачи молдавского языкознания в свете трудов И.В. Сталина / Д.Е. Михальчи // Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка. – 1951. – Том X, вып. 3 май – июнь. – С. 294-298.
5. *Пиотровский П.Г.* [Рецензия на] сборник "Вопросы молдавского языка в свете трудов И.В. Сталина" (1951) / П.Г. Пиотровский // Вопросы языкознания. – 1952. – №1. – С. 149-154.
6. *Семчинський С.В.* Академік Йоргу Йордан / С.В. Семчинський // Мовознавство. – 1978. – №4. – С. 78-79.
7. *Семчинський С.В.* Лингвистическая дискуссия в "Правде" и брошюра И.В. Сталина "Марксизм и вопросы языкознания" / С.В. Семчинский // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1989. – №6. – С. 31-38.
8. *Frâncu C.* Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate până la Saussure / Constantin Frâncu. – Iași: Casa Editorială "Demiurg", 2005. – 200 p.
9. *Frunza V.* Istoria stalinismului în România / V.Frunza. – B.: Humanitas, 1990. – 402 p.
10. *Graur Al.* Studii de lingvistică generală / Alexandru Graur. – București: Ed. Academiei, 1955. – 192 p.
11. *În 1952, "Malvoglio"* Leonte demască "un grup organizat de dușmani" în lingvistică // România liberă. – 14 mai 1999. – P.31.
12. *Ioniță F.* Studiu de caz: Literatura aservită ideologiei comuniste / Florin Ioniță // Limba și literatura română. – 2006. – № 3-4. – P. 38-43.
13. *Istoria lingvisticii românești* / Coordonator: acad. Iorgu Iordan. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. – 280 p.
14. *Șperlea F.* De la Vlad Țepeș la Ceaușescu. Expresii memorabile românești explicate în contextul lor istoric / Florin Șperlea. – București: Corint, 2001. – 168 p.
15. *Țuguî P.* Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej / P.Țuguî. – B.: Ed. Ion Cristoiu, 1999. – 304 p.